

свега, код уговора о издржавању. Треба рачунати са тим да свака уговорна страна сама мора да сноси до одређене мере ризик, нарочито код послова са спекулативним карактеристикама. Код уговора који стварају трајне односе може се захтевати прилагођавање уговора промењеним околностима само за будућност.

У случају у коме је осуђен циљ уговора, страна која захтева престанак уговора мора да накнади другој страни трошкове које је ова већ учинила у циљу испуњења уговора или је могла да их учини.

У случају престанка уговора због промењених околности, ликвидација већ произведеног дејства врши се по праву неоснованог обогаћења.

(Из Института за упоредно право)

Драгољуб Стојановић

R. H. Graveson (Editor): *A CENTURY OF FAMILY LAW, 1857-1957*. London, Sweet & Maxwell Ltd., 1957, XVIII + 459 pp.

Књига претставља збирку есеја разних аутора из области енглеског породичног права, издату у облику прегледа последњих сто година његовог развоја. Протекло столеће окарактерисано је као век великих промена у енглеском породичном праву. Најзначајнија од њих свакако је промена статуса жене, нарочито удате жене. У том смислу оправдан је назив који проф. Graveson, уредник ове збирке, даје веку породичног права означавајући га као „епоку жена”.

Због економије у простору одабрали смо само неколико од шеснаест есеја колико их књига укупно садржи. R. H. Graveson-ов носи наслов „Позадина столећа” и почиње занимљивим податком да се број развода у Енглеској пре сто година могао израчунати на прсте једне руке, док 1954 та цифра износи 27.000. Аутор анализира енглеску породицу пре 1857 и констатује да се она у доба после Ватерлоа умногоме разликовала од данашње. Муж је био у правом смислу диктатор у породици, с веома широком влашћу над личностима и имовином своје жене и деце. Тако су и сва женина лична покретна добра, на пример, потпадала у моменту закључења брака под апсолутну мужевљево својину. Међутим, поред великих економских преимућстава, постојала је ипак у приличној мери и одговорност мужа — и кривична и грађанска — за дела његове жене. Тако је XIX век, упркос покрета за еманципацијом жене, остао у Енглеској век владавине и правне супремације човека као главе породице. Тек последње две деценије те позиције почеле су да слабе.

Аутор истиче да је путоказ од кога почиње овај приказ стогодишњег прегледа енглеског породичног права — Закон о браку од 1857, који обухвата: развод, ништавост брака, судску расправу, успостављање брачних права, и већ занемарену институцију лажног претстављања поводом брака (*jactitation of marriage*). Затим излаже правни историјат брака у вековима пре доношења тог закона, наводећи да се брак могао развести једино тзв. Приватним актом Парламента. Међутим, и после доношења закона од 1857, широким слојевима становништва, због високих судских трошкова, развод брака још није био приступачан. („Без једнакости у богадству, једнакост пред законом је свирепа обмана”, — каже аутор.) До 1923 било је још дванаест нових редакција тога закона које су претстављале усавршавање и усклађивање нарочито поступка судског развода у складу с развојем друштва.

Данас, после сто година, ситуација је друкчија — развод брака се у савременом друштву сматра нормалном појавом а разведена особа није више прогнаник из заједнице. Број тужби за развод које упућују жене премашује број тужби од стране мужа (на пример, за 25% у 1952), а умногоме је олакшан и упрошћен сам бракоразводни поступак. И, најзад, уклоњене су и материјалне препреке путем смањења висине судских трошкова и путем посебног поступка за сиромашне особе.

Аутор анализира и економску еманципацију енглеске жене која се развијала упоредо с политичком, односно правном. Доношењем Закона о имовини удатих жена (1882) уведено је начело поделе имовине и жена је изједначена у имовинским правима с мужем, мада су опраничења у погледу њеног учешћа у доходу и даље остала.

Положај деце у викторијанско доба одређивало је потпуно отсуство права мајке, чак и после смрти оца — јер су деца била поверавана стараоцу — а не мајци — кога је тестаментом одређивао отац. Развој у овој области кретао се у правцу хуманизације одговарајућих правних норми и проширења права мајке.

P. H. Pettit у есеју „Родитељска контрола и старатељство” обрађује питање старатељског права оца и мајке у односу на дете, права које, по аутору, произлази из саме природе родитељског односа, као и права на надзор над његовим верским васпитањем, школовањем и ступањем у брак — која су права у Енглеској била укључена у старатељско право. С тим у вези, аутор се детаљније бави судским начинима успостављања старатељства. Тако се преко тзв. суда правичности (*Court of Chancery*), пре 1857, могло оцу одузети природно старатељско право над дететом само под следећим условима: недостојност у понашању и карактеру (неморал, свирепост), неиздржавање детета, немање средстава за живот, споразум — било између родитеља било између једног родитеља и трећих лица и, најзад, случај кад је дете већ у одређеној мери штићеник суда — ако отац оде с подручја јурисдикције суда.

Анализу развоја ове материје породичног права аутор закључује излагањем данашњег стања и подвлачи да је првенствено „природни” старалац отац, а тек онда мајка. Суд за стараоца поставља — првенствено међу сродницима — ону личност која ће најбоље штитити интересе детета. Одлучујући о том питању, суд поклања пажњу мишљењу оца, мада њиме није везан. Исто тако, основно је правило да штићеник мора остати на подручју месне надлежности суда — „чак и против воље оца”. Суд врши надзор и над школовањем детета, као и над његовим васпитањем уопште. Права мајке у погледу природног старатељства стално су проширивана (њено право да тестаментом одреди стараоца детету, на пример), мада је очигледно да она још нису идентична с правима оца који је и даље задржао већа овлашћења.

У расправи *S. A. Morrison*-а „Уговор”, реч је, прво, о одговорности мужа за дугове и уговорне и друге обавезе његове жене пре ступања у брак. Ова одговорност настала је са остварењем економском еманципацијом жене. Затим је дат преглед развоја способности удате жене да закључује уговоре у своје име, до чега је дошло већ ома спорим процесом, у ствари тек 1935, а по неким питањима чак и доцније, тако да је удата жена данас у Енглеској изједначена са неударом. Најзад, осветљена је одговорност мужа код уговора које закључује његова жена у својству његовог заступника. Покрет за признање права удатој жени био је у Енглеској усмерен — по речима аутора — ка ослобађању жене од обавеза али тај покрет није, разуме се, користио и положају мужа, на коме су остале — схваћене као сасвим нормалне, на пример, одговорности за имовинске обавезе

око набавке средстава за домаћинство у које улази жена као домаћица, — а и оне обавезе из уговора у којима напуштена жена користи кредит свога мужа.

Протеклих сто година довело је и до даљег развитка на пољу сукоба закона у области брака и породице у Енглеској — истиче А. J. Bland у есеју „Породица и сукоб закона”, јер је свет постао мањи, тако да је енглеско право морало да призна многе стране принципе и друштвене и обичајне форме других држава. Аутор закључује да у данашњем енглеском породичном праву, а нарочито у брачном праву, нема више оног националног шовинизма из XIX века. Притом је једна од карактеристика тога права његово напредовање путем усавршавања поступка правних лекова и прилагођавања старих схватања и института новим ситуацијама. Заснивајући се на тим емпиричким принципима, сукоб закона развио се у Енглеској као један систем „од судије изграђеног” права.

Теме осталих есеја у књизи односе се на: енглеско брачно право; незаконито и обесправљено дете — позакоњење и усвојење; грађански деликт; поклоне и друге послове *inter vivos* и брачни дом; породичне заоставштине и наслеђивања; жену у јавном праву; судску надлежност у брачним споровима; развод брака у енглеском праву и материјалне обавезе у породичном праву.

На крају је, у поглављу „Будућност породичног права”, уредник збирке R. H. Graveson изложио занимљив извештај Краљевске комисије о браку и разводу од 1956 који уствари претставља изванредан резиме о стогодишњем развоју и, још више, о данашњем, савременом енглеском породичном праву.

Интерес за осврт овакве врсте на породичноправне институције у њиховом настанку и мењању превазилази интерес само правне професије. Савремени проблеми стабилности брака у вези са сталним порастом броја развода, положај разведене жене и деце из растућих бракова привлаче пажњу читавог друштва не само у Енглеској. У том правцу ова књига, иако претставља слику правне позадине тих проблема у специфичним, енглеским условима — посебно због решавању проблема брака и породице, нарочито с обзиром на њихов данашњи акутни облик. Зато је књига, потекла из пера више истакнутих енглеских правника, од интереса за свакога ко се бави породичним правом, а неопходна је онима који желе да своја знања у овој области прошире и догуне корисним упоредноправним изучавањима.

(Из Института за упоредно право)

Ђурица Крстић